

Українсько-російські відносини (кінець 1918 — початок 1919 рр.): дипломатичний аспект

Українсько-російські відносини доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. зумовлювались насамперед тими кардинальними геополітичними змінами, що виникли внаслідок триваючої світової війни, розпадом єдиної Російської імперії на окремі складові, поширенням національно-визвольних рухів у її національних регіонах, а згодом поразкою Четверного союзу у війні. Слід зауважити, що характер цих взаємовідносин відбивав етапи становлення української державності у цей період.

Перші контакти між офіційними представниками України і Тимчасового уряду Росії відбулись ще за часів Центральної Ради, коли остання намагалась вирішити проблеми українсько-російського співіснування на автономістських засадах.

Вагомий прорив на дипломатичному рівні у відносинах між обома сторонами відбувся улітку 1918 р., коли отримавши міжнародне визнання у держав Четверного союзу внаслідок підписання Брестського мирного договору, відбулись мирні переговори між Українською Державою та РСФРР. Формально більшовицький уряд радянської Росії був вимушений визнати існування незалежної України. Були підписані умови перемир'я і декілька угод. Однак до основної мети переговорів — укладення мирного договору на міждержавному рівні справа так і не дійшла внаслідок кардинальної розбіжності поглядів обох сторін на перспективи українсько-російського співіснування, а головним чином — з причини навмисного зволікання та затягування переговорів російською делегацією. А на початку листопада 1918 р. відносини між Україною та РСФРР фактично взагалі були припинені.

Тим часом, восени 1918 р. докорінним чином змінилась зовнішньополітична ситуація у зв'язку із занепадом Четверного союзу і його неминучої поразки у Першій світовій війні.

14 листопада була утворена Директорія, яка очолила повстання проти гетьманату П. Скоропадського і вже через місяць була відновлена Українська Народна Республіка.

В такій ситуації більшовицький уряд РСФРР, ввикориставши поразку Німеччини, міг звільнитися від виконання умов Брестського договору, зокрема тих, що зобов'язували його визнати суверенітет України і необхідність укладення з нею відповідного мирного договору. Це, в свою чергу, надавало йому змогу відмовитися як від дотримання брестських угод, так і тих, що були досягнуті у ході українсько-російських мирних переговорів, припинити зносини з українським урядом, повести відкриту боротьбу за відновлення радянської влади в Україні.

Наприкінці 1918 р. одночасно з падінням гетьманського режиму і відновлення УНР розпочався наступ радянських військ на Україну. Він здійснювався у двох напрямках: 1) Гомель — Чернігів — Київ; 2) Ворожба — Суми — Харків. Ведення воєнних дій покладалось на так звану групу військ «Курського напрямку», яка була сформована ще влітку 1918 р.¹

Ситуація, що утворилася була вельми несприятлива для української державності. Німеччина та Австро-Угорщина не могли вже відігравати роль «стабілізуючого чинника», а з їхньою поразкою та евакуацією військ з території України, УНР загрожувала в перспективі повномасштабна війна з РСФРР. Міжнародне становище УНР було вкрай заплутаним. В умовах нових

¹ Соловійова В.В. З історії дипломатичних відносин Директорії УНР і радянської РСФРР у 1919 р. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. [Електронний ресурс] — Вип. III: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. — Бердянськ; Запоріжжя. — 1998. — Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/3/./soloviova.pdf — Дата доступу: 01.05.2014.

геополітичних реалій, що склалися після закінчення Першої світової війни, Україна у здійсненні власного зовнішньополітичного курсу мала орієнтуватися або на РСФРР, або на Антанту. Остання, підтримуючи антибільшовицькі сили, які виступали за відродження «єдиної і неділимої» Росії вбачала в діях України елементи «сепаратизму» ще з часів укладення нею Брестського миру з державами Четверного союзу.

Антантівські кола розглядали повстання Директорії в Україні як різновид більшовизму і так само поставилися до відновленої УНР. Свої подальші плани відбудови єдиної небільшовицької Росії вони пов'язували з Білим рухом, тому слідом за ним сприймали Україну лише як південь Росії².

Загальний стан республіканського війська, що брало участь у протигетьманському повстанні, не давав вагомих підстав вірити в те, щоб Україна могла втриматися власними силами без союзу з одним з головних центрів у Східній Європі — Антантою, РСФРР чи «білою» Росією, адже жоден із них не відзначався прихильністю до української незалежності³.

Захоплення Директорії загальними гаслами боротьби з гетьманським режимом, обіцяння повернути політичні і соціальні здобутки революції призвели до того, що перший програмний документ — Декларація Директорії — з'явився лише 26 грудня 1918 р., через півтора місяці від початку повстання і через два тижні після відновлення УНР. В цьому програмному документі офіційно проголошувалось скасування гетьманського режиму і відновлення УНР, перетворення у державному секторі, політичній системі, соціальній сфері та намічались орієнтири у

² Нариси історії Української революції 1917–1921 років. У двох книгах. Книга друга. — К., Наукова думка. — 2012. — С. 19.

³ *Дорошко М.С.* Відносини Директорії УНР з урядом радянської Росії в кінці 1918–1919 рр.: незасвоєні уроки історії // Збірник наукових праць «Актуальні проблеми міжнародних відносин». Вип. 117. У 2-х ч. Ч. II. — К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. — 2013. — С. 4.

зовнішній політиці. Так, зокрема в ній зазначалось, що «в сфері міжнародних відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла спрямувати піднесення національно-визвольного руху «не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим»⁴.

Таким чином зовнішньополітичний розділ декларації виглядав зовсім відірваним від життя. Попри вкрай складне становище, в якому перебувала УНР наприкінці 1918 р., цей програмний документ проголошував мирне співжиття з народами всіх держав, мав суто декларативний характер, а проголошені в ньому принципи були відірвані від тогочасних реалій⁵.

Тим часом на грудень 1918 р. радянські війська вже контролювали певну частину території України. 25 грудня 1918 р. у Харкові було проголошено Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Її уряд у програмному документі висловився за федеративне об'єднання обох республік, що знайшло підтримку і схвалення Раднаркомом РСФРР⁶. Відтепер більшовицький уряд радянської Росії мав формальне виправдання, ніби то військові дії в Україні ведуться виключно від імені українського радянського уряду, а інші дії з боку РСФРР — як надання допомоги робітникам і селянам України у встановленні радянської влади.

До того, що Директорія не мала чітко визначеної зовнішньополітичного курсу. Давала взнаки й відсутність єдиного погляду на пріоритети у міжнародних справах. Тогочасне українське керівництво поділилось на два табори: голова Директорії В. Винниченко і прем'єр-міністр В. Чехівський схилилось до

⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. — Т. 2. — К., вид.-во ім. Олени Теліги. — К., 2006. — С. 394.

⁵ Нариси історії Української революції 1917–1921 років ... — С. 9.

⁶ Соловйова В.В. — Вказ. праця.

союзу з більшовиками проти Антанти, а головний отаман військ УНР С. Петлюра дотримувався протилежної думки — йти на зближення з Антантою проти більшовиків.

Позиція В. Винниченка мала під собою певне підґрунтя, оскільки ще за часів гетьманату, перебуваючи в опозиції до діючої на той час влади, від імені представників української демократії, що об'єднались в Український Національний Союз, неофіційно вступав у контакти з представниками уряду РСФФР на українсько-російських мирних переговорах. Він зазначав, що ініціатором встановлення контакту з представниками російської мирної делегації Х. Раковським і Д. Мануїльським для координації дій українських демократичних сил з більшовиками під час антигетьманського повстання виступили українські кола. Російська сторона ніби погодилася підтримати їх під час повстання головним чином посиленням діяльності на фронтах з метою відвернення уваги німецьких і гетьманських військ, зобов'язалась визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою, абсолютно не втручаючись у внутрішні справи самостійної Української Народної Республіки. Д. Мануїльський навіть запропонував гроші на підтримку тієї справи. Представники української демократії, натомість, обіцяли легалізувати в Україні комуністичну партію. Він також пропонував укласти договір. Але, як згадував сам В. Винниченко «не надаючи значіння ніяким підписам, гадаючи, що й без цього можна додержати договір, коли є щирість і бажання додержуватись його, й зламати з підписом, коли того бажання немає, — а їхати кудись підписувати відмовився, так само як і від пропонованих грошей. Але договір залишався договором»⁷.

Після нетривалої боротьби за владу проти гетьманського режиму Директорія не розраховувала на перспективу нового воєнного конфлікту з прорадянськими силами в Україні.

⁷ *Винниченко В. Відродження нації. Частина III. — Київ-Відень, 1920. — С. 159.*

Знаходячись в певній ейфорії від отримання влади, захоплюючись революційною демагогією, внаслідок недалекоглядності у визначенні існуючою ситуації і тогочасних політичних процесів як і перспектив їх розвитку, українська влада не помічала присутності більшовицьких військ на власній території, вважаючи інформацію про факти їхньої діяльності, неправдивою, провокативною чи сфальсифікованою⁸.

Лише після того, як 3 січня під більшовицьким контролем опинився Харків уряд УНР отямився і більш виважено поставився до більшовицької агресії. Міністр закордонних справ УНР В. Чехівський у нотах від 31 грудня 1918 р., 3 і 4 січня 1919 р. до Раднаркому РСФРР висловив стурбованість тим, що регулярні війська радянської Росії у складі 9 Курської дивізії, 4 Брянської дивізії, 17 Стрілецької дивізії роблять наступ на Україну. До того ж, за отриманими українською стороною даними, попереду регулярних військ висилались партизанські загони, що поставали зброєю і підпорядковувались військовому командуванню. Були вже зайняті Валуйки, Куп'янськ, Білгород, Новгород-Сіверський та інші міста, розташовані на українській території.

Проте, всупереч логіки, що впливала з даної ситуації, українське керівництво, не бажаючи загострювати конфлікт, не застосовувала ніяких дій для оборони власної території. Така позиція частково пояснювалась сподіванням голови Директорії В. Винниченка, який підтримував ідею мирного врегулювання ситуації, на досягнення порозуміння з більшовицьким керівництвом. Такої думки дотримувався і В. Чехівський, який наголошував, що було б злочином «вирішувати стосунки штиком, мирний вихід є цілком можливий»⁹.

У відповіді нарком закордонних справ РСМФРР Г. Чичерін 5 січня 1919 р. заперечував претензії українського уряду щодо перебування військових формувань РСФРР на території України. Зокрема в офіційній ноті російської сторони зазначалось, що

⁸ Там само. — С. 160.

⁹ Соловйова В.В. Вказ. праця.

наведені вище факти не відповідали дійсності. Зазначені військові формування РСФРР не знаходились на Україні, та й взагалі не стояли близько її кордону, а військові дії на українській території кваліфікувались виключно як конфлікт між військами Директорії і «цілком незалежного» українського радянського уряду. Констатовалось, що уряд РСФРР ані трішки не зазіхає на самостійність України. Однак це твердження стосувалось лише України в формі радянської соціалістичної республіки, а не УНР на чолі з Директорією, яка, на думку російської сторони, вживала репресивну тактику щодо рад і застосовувала тактику насильного придушення трудових мас України, що прагнуть до заведення радянського устрою. Висловлювалась можливість налагодження діалогу з офіційними представниками УНР, але на умовах кардинальної зміни політики Директорії щодо партії більшовиків і Рад робітничих депутатів¹⁰.

Таким чином уряд РСФРР від початку окреслив своє бачення розвитку ситуації в Україні і перспектив її подальшого розвитку, заперечував свою причетність до збройного протистояння на її території, вважаючи його виключно внутрішніми справами України, кваліфікуючи його як конфлікт між двома урядами. Саме існування українського радянського уряду використовувалось російською стороною для створення видимості невтручання у внутрішні справи України. Однак вимога зміни політичного курсу Директорії, саме і являло собою намаганням контролювати і підпорядкувати собі розвиток внутрішньої ситуації на її території.

5 січня В. Чехівський відправив уряду РСФРР чергову ноту, в якій констатував подальше зростання напруженості внаслідок продовження наступу збройних сил РСФРР і висунув пропозицію про відновлення переговорів на міждержавному рівні між УНР та РСФРР. Однак більшовицький уряд Росії залишив це звернення без відповіді, очевидно, намагаючись виграти час,

¹⁰ Винниченко В. Вказ. праця. — С. 206–207.

протягом якого зможе контролювати всю Наддніпрянську Україну і тим самим вирішити проблему¹¹.

9 січня Директорія надіслала свою відповідь на ноту голови зовнішньополітичного відомства РСФРР, в якій спростовувались заяви про непричетність радянської Росії до військових дій в Україні, ніби на її території воює виключно військо незалежного робітничо-селянського уряду України. Зокрема зазначалось, що ці військові частини є регулярним військом російської армії, яке складається переважно з китайців, латишів, мадярів та росіян і утримується за кошти уряду РСФРР. Українська сторона кваліфікувала подібні дії, як протиправні і визнавала їх втручанням у внутрішні справи українського народу, намаганням за допомогою багнетів встановити в Україні такий лад, який був би бажаним більшовицькому уряду Росії. В документі йшлося про право українського народу вільно розпоряджатися власною долею і прагнення мирного вирішення будь-яких конфліктів. Директорія вимагала в ультимативній формі протягом 48 годин відповісти на питання щодо припинення воєнних дій проти УНР і негайного виводу своїх військ з її території. З свого боку Директорія заявила про те, що в разі виконання оголошених нею умов уряд УНР готовий приступити до мирних переговорів і товарообміну¹².

Така конкретизація ситуації була необхідна Директорії, щоб довести державам Антанти, що УНР перебуває у стані війни з радянською Росією і бажанням отримання від першої технічної допомоги, а також з метою вплинути на власні військові частини, в яких починалось бродіння під впливом більшовицької агітації¹³.

Відповідь наркома Г. Чичеріна на ультиматум уряду УНР і цього разу не була оригінальною. Як і в попередніх заявах, більшовицький уряд наполягав на непричетності Росії до воєн-

¹¹ Соловійова В.В. Вказ. праця.

¹² Винниченко В. Вказ. праця. — С. 217.

¹³ Соловійова В.В. Вказ. праця.

них дій в Україні, вважаючи їх суто внутрішньою боротьбою, звинувачував українську сторону в наклепі. Проте, як заявлялось в ноті, «з огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіційних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо вашим делегатам прибути в Москву, не дивлячись на те, що вашою останньою телеграмою, замість того, щоб іти назустріч нашій пропозиції, погрожуєте нам оголошенням війни, ми лишаємось при нашій пропозиції, яка має на меті усунення сутички між Світською Росією та Україною»¹⁴.

Дипломатичне листування між урядами обох держав чітко виявило позиції і підходи обох сторін до вирішення українсько-російського конфлікту.

Незважаючи на проголошену більшовиками прихильність лозунгу про право націй на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, ліквідація української державності була ключовою передумовою для встановлення їхньої влади над всією територією колишньої Російської імперії. Для реалізації цієї задачі більшовики застосовували весь можливий спектр заходів від воєнних до дипломатичних. Аналіз політичних кроків обох сторін дозволяє не тільки розкрити стратегію та методи двох дипломатій, але й збагнути світоглядні засади на яких вони базувалися.

Навряд чи можна було вважати щирими і відвертими запевнення більшовиків, як і їхні демагогічні заяви про визнання незалежності, необхідності встановлення демократичного ладу і невтручання у внутрішні справи УНР. Реальний розвиток ситуації показали справжню ціну більшовицьким запевненням.

Єдиною формою влади, яку на справді визнавали більшовики, була лише диктатура їхньої партії. У ставленні до інших політичних партій більшовики вважали можливими контакти лише з тими, що стояли на платформі радянської влади і могли прислужитися в боротьбі за повалення існуючого в Україні ладу

¹⁴ Винниченко В. Вказ. праця. — С. 221.

(тобто йшлося про тимчасове співробітництво). При цьому більшовики наголошували на своєму лідерстві в процесі боротьби за радянську владу.

Що стосується порозуміння з українськими соціалістичними партіями демократичного напрямку, яких більшовики вважали «буржуазно-націоналістичними» й «контрреволюційними», то тут взагалі не могло бути будь-якого компромісу. Дії національно-демократичних українських кіл могли бути корисні більшовикам лише тимчасово в тактичному плані.

Ставлення більшовиків до проблем національно-державного відродження України обмежувалось лише голосливими заявами про визнання ними права на самовизначення. Реально більшовики вважали національне питання взагалі не настільки значущим в епоху прийдешньої світової соціалістичної революції та встановлення світової пролетарської комуни.

Слід зауважити, що більшовики вже не в перше використовували подібну тактику по відношенню до України. Підписавши в березні 1918 р. Брестський мирний договір з державами Четвертого союзу і формально визнавши факт існування суверенної й незалежної Української Народної Республіки, більшовицький уряд Росії не збирався випускати Україну зі сфери своїх геополітичних та економічних інтересів.

Унікаючи звинувачень у порушенні умов миру, більшовики та радянський уряд РСФРР заявляли про свою непричетність до організації і підтримки антиукраїнських заходів і зображували справу таким чином, ніби наступаючим німецьким військам протистояли українські радянські військові формування. З метою політичного камуфляжу, було вирішено переформувати радянські військові частини на «український лад», а на провідні посади поставити осіб з українськими прізвищами.

Показовою обставиною діяльності більшовиків навесні 1918 р. була інспірація створення штучних окремих радянських республік на території України. Раніше керівні більшовицькі органи негативно ставились до утворення радянських формувань за економічно-територіальним принципом, вбачаючи в

цьому елементи сепаратизму і вважали Україну радянською республікою в складі загальноросійської федерації. Тактична хитрість полягала в тому, що проголошення окремих територій України самостійними радянськими республіками на весні 1918 р., в умовах протидій більшовиків наступаючим німецьким військам, виключало можливість звинувачень РСФРР в порушенні брестських угод. Так, зокрема, Донецько-Криворізька республіка, яка була створена і перебувала раніше у складі РСФРР, в нових умовах проголошувалась автономною частиною України. Так само, як в кінці 1918 р., з території РСФРР в Україну надсилались зброя, боєприпаси, військові інструктори, фінансові кошти тощо.

З травня по жовтень 1918 р. у Києві тривали українсько-російські мирні переговори, метою яких було вирішення на вищому міждержавному рівні нагальних питань двостороннього співіснування. Однак, в першу чергу внаслідок непоступливої позиції повноважних представників РСФРР, які навмисне зволікали справи переговорів, вони, за винятком укладення умов перемир'я і декількох угод не привели до головної мети — укладення мирного договору, встановлення державних кордонів і тим самим остаточного визнання незалежності України.

Проте, не маючи можливості легальної боротьби за владу в Україні протягом дії Брестського миру, більшовицький уряд РСФРР не полишав зазіхань на Україну, висуваючи на перший план подальшої боротьби за владу військовий чинник. Саме в нейтральній зоні поблизу кордону ще з літа йшло формування радянських військових частини, які з денонсацією брестських угод були трансформовані в українські радянські повстанські дивізії, що слухний час повели боротьбу за встановлення в Україні радянської влади.

Щодо Директорії і представників українського уряду, які в переважній більшості були вже при владі за часів Центральної Ради, слід зазначити, що вони, почасти в наслідок особистих поглядів, або світоглядних переконань виявились нездатними засвоїти уроки попереднього правління, зокрема в протиборстві з прорадянськими силами в Україні.

Взявши на озброєння попередній досвід, коли 9 лютого 1918 р. УНР уклала Брестський мирний договір з державами Четверного союзу і тим самим отримала надійну опору своїй владі в Україні в особі німецьких та австро-угорських військ, так і тепер Директорія, усвідомлюючи неспроможність самостійно протистояти більшовицькій агресії, змушена була шукати союзників.

До того ж національна демократія, яка одностайно підтримувала курс на незалежність УНР, так само, як і в попередні етапи Української революції, була поділена на окремі табори, що мали протилежні погляди щодо внутрішньої політики і зовнішньополітичної орієнтації України. Праві та центристи бачили її демократичною республікою Європейського рівня, тоді як ліві прагнули побудувати соціалістичну державу на основі класового принципу, за прикладом радянської Росії¹⁵.

Через складну міжнародну ситуацію УНР опинилась у ворожому оточенні: на заході польська армія, ведучи війну з Західноукраїнською Республікою, намагалась просуватися вглиб території України. Румунія анексувала Бесарабію, на узбережжі Чорного моря висадився десант Антанти, на південному сході активізувались частини Донської та Добровольчої армій, а найбільш активними були дії прорадянських сил, інспірованих і безпосередньо підтримуваних урядовими і партійними інституціями РСФРР.

Недолугість українських керманичів у визначенні зовнішньополітичного курсу УНР, що вони, будучи нездатні усвідомити всю небезпечність війни з РСФРР, намагались одночасно вести переговори між урядами більшовицької Росії та Антантою. Остання виступала за відновлення єдиної Росії, підтримувала антибільшовицькі сили на її території, тому вбачала в політиці Директорії різновид більшовизму і «сепаратизму».

Проте, провідники УНР все ж таки сподівались отримати від Антанти допомогу у протиборстві з прорадянськими силами в

¹⁵ Нариси історії Української революції 1917–1921 років — С. 23.

Україні. Оголошуючи свої звернення до всіх воюючих і нейтральних держав, до народів всього світу та їх урядів, Директорія наголошувала на своїй прихильності миролюбному зовнішньополітичному курсу, закликала до підтримання добросусідських відносин з іншими народами і сподівалась завдяки цьому отримати міжнародне визнання. Зокрема, заявлялось, що «свободолюбні і демократичні правительства народів світу цілком зрозуміють прагнення українського народу і виявлять природну готовність допомогти йому закінчити державну будову молодій Українській Народній Республіці»¹⁶.

Тому намагання керівників УНР пошуку компромісу між лівими та правими у внутрішньому житті, нездатність чітко визначитись з зовнішньополітичними пріоритетами, загравання з європейськими країнами-переможницями у світовій війні, з метою визнання ними суверенітету УНР, сподівання в отриманні їхньої допомоги на шкоду консолідації власних сил і пошуку внутрішніх ресурсів у протистоянні з більшовиками зазнали в подальшому краху.

Однак, незважаючи на таку двоїстість політики, під тиском голови уряду В. Чехівського Директорія санкціонувала відправку до Москви надзвичайної дипломатичної місії для проведення мирних переговорів, на утримання якої було виділено 120 тис. крб.¹⁷.

Таким чином попри фактичний стан війни з РСФРР, Директорія не полишала надії на дипломатичне врегулювання конфлікту. Переговорна позиція України виглядала наступним чином: Директорія погоджувалась на збереження радянської влади в Україні, за умови забезпечення належного представництва в

¹⁶ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. — Т. 2. — К., вид.-во ім. Олени Теліги. — К., 2006. — С. 380.

¹⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920. Документи і матеріали у 2-х т. — Т. 1. — К., вид.-во ім. Олени Теліги. — К., 2006. — С. 10.

радах українського селянства і була готова підписати військово-економічний союз з РСФРР аби виступити єдиним фронтом проти підтриманого Антантою білогвардійського руху. Натомість вимагала від російської сторони припинення наступу Червоної армії на територію України, визнання незалежності УНР на чолі з тією владою, яку визначить з'їзд рад — Трудовий конгрес в термінології Директорії¹⁸.

11 січня 1919 р. українська делегація відбула до Москви. Але російська сторона вдалась до перевіреної тактики навмисного затягування переговорного процесу. В умовах подальшого наступу радянських військ на територію України, більшовицьке керівництво не поспішало полагоджувати конфлікт політичними засобами, сподіваючись, що найближчим часом справу буде вирішено воєнною силою.

17 січня розпочалися переговори між дипломатичною місією Директорії та представниками РНК РСФРР і ЦК РКП(б). УНР представляли голова місії С. Мазуренко та український есер М. Полоз, російський уряд — нарком закордонних справ Г. Чичерин та його заступник Л. Карахан, ЦК РКП(б) — Д. Мануїльський

Вже перше засідання мирної конференції показало, що конструктивного діалогу не буде. Адже сторони виходили з діаметрально протилежних підходів. Директорія трактувала даний конфлікт як зовнішній українсько-російській, прекрасно розуміючи штучність радянської української державності, тоді як більшовики виходили з позиції, що даний конфлікт є внутрішньо-українським і пропонували своє посередництво в якості нейтральної сторони. Отже, від початку російська сторона фактично саботувала переговорний процес.

Відкриваючи засідання Д. Мануїльський відразу наголосив, «що роботу даної наради треба розглядати, як угоду двох керуючих політичних партій в урядах республік Російської і Української», що викликало протест з боку української сторони,

¹⁸ Нариси історії Української революції 1917–1921 років... — С. 22.

яка представляла уряд УНР і вимагала для переговорів представника з аналогічними повноваженнями¹⁹. Зрештою це непорозуміння було залагоджено, але на вимогу С. Мазуренка зупинити просування російських військ в глиб України, представники Росії заявили, що не мають ніякого стосунку до цих військ і їхній наступ «відбувається не за наказом російського уряду». Війська на території України російська сторона трактувала як українських повстанців, а «що стосується участі у повстанському русі деяких радянських працівників, то вони є безумовно українськими, яким Радянська Росія надала прихисток від переслідувань гетьманського уряду». І взагалі російська сторона заявила, що немає жодного бажання втручатися у внутрішньоукраїнські справи. При цьому уряд Директорії звинуватили у пособництві перебуванню на українській території військових формувань генерала Корнілова, що діяли на Дону та відсутності протидії висадці англійського десанту в Одесі.

Українські представники заявляли, що в основу мирної угоди між Директорією і РСФРР мають бути покладені три принципи: 1) визнання повного нейтралітету суверенної УНР; 2) невтручання РСФРР у внутрішні справи України; 3) чітка позиція РСФРР щодо діючих на території України «повстанських військ». Тільки за таких умов український уряд міг гарантувати, що не дозволить формування і перекидання через свою територію ворожих щодо радянської Росії військ²⁰.

Особлива складність переговорного процесу полягала в тому, що питання делімітації кордонів в ході українсько-російських мирних переговорів 1918 р. не було остаточно вирішено, а за нових обставин не визнавалися російською стороною. На запит Д. Мануїльського: «як буде український уряд вести боротьбу з контр-революцією всередині і чи має наміри продовжувати

¹⁹ Симоненко Р.Г., Реснт О.П. Українсько-російські переговори в Москві (січень–лютий 1919 р.) Збірник документів. — К., Інститут історії України НАН України. — 1996. — С. 31–32.

²⁰ Там само. — С. 33–34.

боротьбу з контрреволюцією на Дону в у разі вигнання контрреволюційних банд з території України», С. Мазуренко відповів, що далі визначених кордонів українська армія не піде. Але українська сторона готова «разом виробити особливий, що не підлягатиме розголосу, план боротьби з ворогами революційної демократії». Аналогічне питання російської сторони щодо намірів українського уряду боротися з контрреволюцією в Криму, викликало досить іронічну відповідь С. Мазуренка. Голова української делегації наголосив, що таке можливо, тільки в разі, якщо радянська Росія визнає приналежність Криму до України. Зрештою, вся дискусія завершилася попередженням Д. Мануїльського, «що розмови про кордони України взагалі, і про Крим зокрема не на часі»²¹.

Отже, як бачимо вихідні позиції сторін не залишали місця для конструктивного діалогу у військово-політичній сфері. Більшовики нівелювали всі існуючі попередні домовленості. А окремі випадки, як-то питання кордонів, взагалі мали на меті всіляко затягнути час і відволікти увагу від суті проблеми.

Спроби С. Мазуренка зробити акцент на ідеологічній спорідненості влади РСФРР і УНР розбивалася об світоглядну прірву, що пролягала між більшовиками і українськими «лівими», де перші виступали спадкоємцями російських імперських традицій, для яких будь-який національно-визвольний рух становив потенційну небезпеку. РСФРР від початку не розглядало уряд Директорії як рівноцінного партнера.

Більшовицькі представники не просто тиснули на українську делегацію, яка внаслідок воєнних дій, мала обмежені можливості для консультації з міністром закордонних справ УНР у Києві, але й намагалися їх деморалізувати. Напередодні чергового засідання в ніч з 27 на 28 січня в готелі «Красний флот» було здійснено спробу зробити обшук у кімнатах, де зупинилася українська делегація. І хоча наступного дня Д. Мануїльський приніс офіційні вибачення і назвав цей інцидент прикритим

²¹ Там само. — С. 37–38.

непорозумінням, та запевнив, що в подальшому більше такого не трапиться загальна атмосфера була напруженою.

Ще одним з методів затягування переговорів була пропозиція РСФРР виступити єдиним фронтом проти Антанти. По-перше, це було не вигідно для української сторони, адже тоді вона залишалась один на один з радянською Росією. По-друге, зміна формату переговорів вимагала розширення мандату повноважень української місії, а отже — консультацій з урядом у Києві. Намагаючись продемонструвати «добру волю», повноважні представники РСФРР як «нейтральної сторони» запропонували свою допомогу у доправленні кур'єра до Києва²². Але це була лише частина гри.

Для посилення тиску на дипломатичну місію УНР на засіданні 1 лютого було об'явлено про приїзд представників радянського уряду і ЦК УКП, які не були схильні до переговорів з Директорією. Вони наголошували, що українські есери почали активно об'єднуються з комуністами, отже «сили Директорії з кожним днем зменшуються, то об'єднання з нею лише послабить військову міць української радянської армії»²³. Також представники російської сторони повідомили, що кур'єр, «відправлений з Гомелю, і пропущений на паротязі під білим прапором в Дарницю, не міг проїхати далі, оскільки, за кожної спроби просунутися далі, його обстрілювали війська Директорії ураганим вогнем». Наскільки це було правдою сказати важко.

З одного боку російська сторона в особі Д. Мануїльського вимагала від української делегації негайно перейти до напрацювання умов перемир'я, тоді як Красін висловлював сумніви «у можливості перемир'я за відсутності гарантії виконання воюючими сторонами договору про припинення вогню»²⁴. Голова делегації РСФРР Д. Мануїльський продовжував нав'язувати

²² Там само. — С. 53–56.

²³ Там само. — С. 58.

²⁴ Там само. — С. 59.

українським представникам вимоги щодо здійснення Директорією принципів радянської влади.

Отже, в умовах цейт-ноту і неможливості зв'язатися з керівництвом для того, аби узгодити позиції більшовики методично дотискали українську делегацію аби вона підписала угоду на вигідних для РСФРР умовах. Зрештою українська делегація пристала на посередництво РСФРР у переговорах між двома українськими урядами, а також прийняла чотири умови більшовиків: 1) визнання Директорією влади рад в Україні; 2) визнання нейтралітету України з активним захистом від всякого іноземного втручання; 3) спільна боротьба проти контрреволюції; 4) перемир'я на час мирних переговорів²⁵.

Із заняттям Києва більшовиками і від'їздом Директорії до Вінниці 2 лютого 1919 р. стало очевидним безперспективність ведення переговорів. Українська армія була безсила перед наступом Червоної армії, що і було головним аргументом представників більшовицького уряду РСФРР на переговорах. Тоді як відсутність безпосереднього зв'язку між українською місією і Директорією призвели до того, що переговори зайшли у глухий кут.

6 лютого голова РНК, нарком закордонних справ УСРР Х. Раковський звернувся до Директорії з пропозицією перенесення переговорів з Москви до Харкова і ведення їх вже не з представниками РСФРР, а з радянським урядом України. Однак керівники УНР вважали в такій ситуації більш перспективними переговори з державами Антанти. 10 лютого українсько-російські переговори в Москві були остаточно припинені.

Українсько-російські відносини того часу формувалися в умовах жорсткого протиборства двох політичних напрямків: українського — національно-державницького і російського — великодержавно-шовіністичного у більшовицькому варіанті.

Вирішальний вплив на взаємовідносини між обома країнами мала політика більшовицької партії. Отже, маючи істотний

²⁵ Там само. — С. 61.

інтерес в поширенні своєї влади і комуністичних ідей, подеколи шляхом їх прямого експорту на територію інших держав, зокрема України, більшовицький уряд РСФРР здійснював жорстку політику, переслідуючи власні великодержавні амбіції щодо відродження нової імперії у більшовицькому форматі.

Директорія очолила збройне повстання проти гетьманського режиму, прийшовши до влади в складний період геополітичних змін, по суті опинилась між головних центрів «гравітації» у Східній Європі — Антантою, РСФРР чи «білою» Росією, жоден із яких не відзначався прихильністю до української державності.

Провідники УНР, будучи прихильниками соціалістичних ідей, не усвідомлюючи всю небезпечність радикального крила комуністичної ідеології в особі більшовизму, в зовнішній політиці притримувались концепції нейтралітету, що по суті була проявом нерішучості і не захищала інтересів України.

Відсутність єдиного погляду на пріоритети у міжнародній сфері, військове протиборство всередині країни справили свій вплив на двозначність зовнішньої політики Директорії взимку 1918 — на початку 1919 рр. Український уряд намагався одночасно вступати в переговори з РСФРР, яка воєнними засобами прагнула встановлення радянської влади в Україні та Антантою, у якої вона сподівалась отримати допомогу в боротьбі з більшовиками.

Подібний двоїстий курс лише ускладнив стосунки Директорії з обома центрами сили, не допомігши ані попередити агресію з боку РСФРР, ані забезпечити дипломатичне визнання УНР Антантою.

В умовах збройного конфлікту на території України, коли Червона армія все далі просуvalась її територією, вступивши в переговорний процес з представниками більшовицького уряду РСФРР, Директорія не мала чітко визначеної лінії щодо їх ведення. Оголошення ж УНР війни радянській Росії саме в час переговорів було не військово-стратегічним маневром, а суто політичним кроком і мало на меті продемонструвати світові більшовицьку агресію проти незалежної УНР.

Однак, навряд чи можна закидати більшовицькому керівництву РСФРР в порушенні тогочасних норм міжнародного права. В умовах глобальних геополітичних змін, викликаних зрушеннями, що спричинила Перша світова війна, бурхливих революційних подій і громадянської війни, в Україні відбувалась запекла боротьба за владу політичних сил, ідеологій і державотворчих напрямів, життєздатність яких продемонстрував подальший розвиток подій. Адже на руку більшовикам зіграв і той факт, що на відміну від УНР доби Центральної Ради, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, УНР періоду Директорії не мала на той час міжнародного визнання.